

GÖTEBORGS
UNIVERSITET

”Inte ’landet lagom’...”

En kvalitativ studie om svenskhet och svensk nationell gemenskap i samhällskunskapsböcker

Namn: Kerstin Danared
Program: Ämneslärarprogrammet
Antal ord: 10 000

Examensarbete: 15 hp
Kurs: LGSH2A
Nivå: Avancerad nivå
Termin/år: VT/2019
Handledare: Lisbeth Aggestam
Examinator: Jon Pierre / Mb. Anna Bendz
Kod: VT19-2490-005-LGSH2A

Nyckelord: Läroböcker, svenskhet, nationalism, nation, idéanalys

Abstract

Frågor kring svenskhet och vad som är typiskt ”svenska” värderingar har diskuterats alltmer de senaste åren i den politiska debatten. Inom skolan, med sitt dubbla uppdrag att både fostra goda medborgare och undervisa i kritiskt tänkande, är samhällskunskapsundervisningen där frågor kring identitet och tillhörighet behandlas. Läroboken spelar därtill en betydande roll för hur lärarna lägger upp undervisningen. Syftet med denna studie är att undersöka hur svenskhet och svensk nationell gemenskap kommer till uttryck i samtida samhällskunskapsläroböcker för gymnasieskolan. Genom en idéanalys operationaliseras tidigare forskning och teori kring nationell gemenskap och nationalism i tre teman för att analysera samt jämföra uttryck för svenskhet och svensk nationell gemenskap mellan böckerna. Resultaten visar att svenskhet uttryckt som mångkultur är mest förekommande, att det finns en tendens att framhålla den svenska nationalismen i positiva termer, eller inte alls, medan ”farlig” nationalism tillskrivs ”andra”, samt en tendens att framställa svenskhet som en värdegemenskap byggd på jämlikhet. Dessa tre teman kan ses som tillhörande en diskurs om kritiskt tänkande som är genomgående i läroböckerna samtidigt som bilden av Sverige och svenskhet kan innebära en exkludering av elever som antingen inte känner sig inkluderade i den svenska gemenskapen eller i de värden som denna tillskrivs.

Innehållsförteckning

1. Inledning.....	1
2. Syfte och frågeställning	2
3. Tidigare forskning och teoretiskt ramverk	3
3.1 <i>Nation, nationalism och nationell gemenskap</i>	3
3.2 <i>Nation, nationalism och svenskhet.....</i>	5
3.3 <i>Läroboken</i>	7
4. Metod.....	9
4.1 <i>Idéanalys.....</i>	9
4.2 <i>Tillvägagångsätt och genomförande.....</i>	10
4.3 <i>Teman</i>	11
5. Material.....	12
5.1 <i>Urval.....</i>	12
6. Resultat och analys.....	13
6.1 <i>Svenskhet som mångkultur.....</i>	13
6.2 <i>Svenskhet som icke-nationalism</i>	16
6.3 <i>Svenskhet som en värdegemenskap</i>	18
7. Diskussion och slutsats	21
8. Vidare forskning och lärarprofessionen	23
9. Referenser	24

1. Inledning

De senaste åren har frågor kring nationalism diskuterats i allt högre grad både bland forskare och bland allmänheten och media. Under valet 2018 intresserade sig många för frågor som rör svenskhet och vad som är specifikt svenska värderingar. Ämnen som flyktmottagning och nationalism genererade en intensiv debatt om Sveriges nations gränser och vilka värden som Sverige står för och eventuellt bör skydda. Men vad är då Sverige och den svenska nationen och vad är specifikt svenskt?

Inom nationalismforskningen har frågor som rör kopplingen mellan nationalitet och identitet diskuterats länge. Många forskare pekar idag på nationen som en social konstruktion, snarare än som något naturligt givet, vilket kan studeras i egenskap av en föreställd gemenskap, ett ideologiskt projekt, som verkar legitimerande för både staten som institution och rådande maktstrukturer.

Skolan kan därtill ses som en central institution för att sprida det ”nationella projektet”. Ingen annan institution har samma möjlighet att socialisera in en befolkning i en viss politisk riktning, det som för hundra år sen handlade om att fostra en svensk, kristen medborgare handlar idag kanske framförallt om att fostra i kritiskt tänkande och öppenhet. Den medborgare man vill fostra fram är den medborgare nationen vill ha, kan sägas. Detta dubbla uppdrag, att socialisera goda medborgare och samtidigt undervisa i kritiskt tänkande, kan även ses som ett spänningsförhållande i vilket samhällskunskapsämnet kan sägas vara centralt då frågor som rör identitet och tillhörighets men även politiska system och maktstrukturer ska belysas.

Vidare betonas ofta det tryckta ordets och böckers betydelse för det ”nationella projektet”, dels för att sprida ett enhetligt, nationellt språk och dels att sprida ett nationellt medvetande och en föreställning om en nationell gemensam historia och framtid (Anderson, 1992, s. 53). Läroboken kan här ses som en central del av skolans roll i nationsbyggandet, som en viktig värdeöverförare. Lärare använder läroboken i hög grad i sin undervisning för att dels förhålla sig till ämnets kunskapsinnehåll och dels till de politiskt fattade styrdokumenterna.

Frågan är hur läroboken förhåller sig till elevers möjlighet att ha ett ”kritiskt förhållningssätt” såsom det står skrivet i samhällskunskapsämnets syfte i läroplanen (Skolverket, 2011) och mer specifikt: möjliggör det ett kritiskt förhållningssätt till nationen som fenomen och nationalism? Och vad säger den svenska läroboken om svenskhet och ”svenska” värderingar? Denna uppsats ämnar undersöka dessa frågor genom statsvetenskaplig grundad teori och metod och därmed bidra till nya perspektiv inom läroboksforskning.

2. Syfte och frågeställning

Syftet med denna uppsats är att undersöka hur nationen och en specifikt svensk nationell gemenskap uttrycks i tre samtida läroböcker i samhällskunskap för gymnasieskolan. Med hjälp av en idéanalys kommer uttryck för en föreställd nationell gemenskap undersökas i materialet. Resultaten kommer sedan att analyseras med hjälp av teori kring nationalism och nationell gemenskap för att sätta de språkliga uttrycken och dess konsekvenser i ett vidare perspektiv. Frågeställningen som uppsatsen ämnar utgå ifrån är följande:

- Hur uttrycks svenskhet och en svensk nationell gemenskap i läroböckerna? Vilka typer av svenskhet och svensk nationell gemenskap uttrycks samt vilka likheter och skillnader finns mellan läroböckerna?

3. Tidigare forskning och teoretiskt ramverk

Detta avsnitt är indelat i tre delar. Först presenteras de centrala begreppen *nation* och *nationalism* utifrån tidigare forskning och teori som är grundläggande för området. Sedan följer en redogörelse för forskning som är inriktad på nation och nationalism i en svensk kontext och därefter presenteras forskning kring läroböcker kopplat till nation, nationalism och svenskhet.

3.1 Nation, nationalism och nationell gemenskap

Nationalismforskning är ett stort forskningsfält som sträcker sig mellan en mängd olika discipliner, från statsvetenskap, sociologi och etnologi till psykologi och kultur- och litteraturstudier. Inom denna forskning finns olika inriktningar vad gäller teorier kring nationer och nationalismen som fenomen. Benedict Andersson (1992), antropolog och statsvetare, betonade kopplingen mellan moderniteten och nationalstaten och hans forskning står för en syn på nationen som en social konstruktion. Han menar att nationen som projekt uppstod på 1700- och 1800-talet med en industrialisering och en ”tryckkapitalism” (1992, s. 46), som kom att spela en nyckelroll i spridandet av nationalismen som ideologi. Detta det tryckta ordets betydelse är intressant för denna uppsats i relation till skolans socialiserande roll och skolboken som dess redskap. Andersson ger just skolboken som exempel på redskap för socialisation som i nationens intresse skapar en ”sammanhängande erfarenhetsvärld” (1992, s. 120).

Sociologen och statsvetaren Anthony D. Smith (1994) kan beskrivas som central för en annan inriktning inom nationalismforskningen. Smith menar att man kan skilja mellan en etnisk och en medborgerlig nationalitet där den senare, likt Anderssons teori, skapades i och med industrialiseringen medan den etniska kan kopplas tillbaka till kulturella aspekter långt före nationalstaten. Myter, symboler och traditioner från den etniska nationen kom sedan att användas för att bygga upp den medborgerliga (1994, s. 148f).

Anderson och Smith är bland de stora inom nationalismforskning. Denna uppsats kommer att ställa sig till den skola Anderson verkade inom, som ser nationen och nationalism som en social konstruktion. Därtill kommer även Hylland Eriksons sammankoppling av nation och nationalism med en föreställd gemensam kultur, ursprung och *etnicitet* användas, som till skillnad från Smith tydligt kopplar kulturbegreppet till *konstruktionen* av en föreställd gemensam kulturell bakgrund. Vidare används samhällsvetaren Billigs begrepp om ”banal nationalism” (1995) som förklaringsmodell för hur nation och nationalism kan verka i det dolda. Här följer en redogörelse för dessa tre för denna uppsats grundläggande teorier.

Först och främst definierar Anderson (1992) nation som en *gemenskap* då den trots den exploatering och ojämlikhet som nationer kan innehålla uppfattas som ”ett djup, horisontellt kamratskap” (1992, s. 21). Vidare beskrivs denna gemenskapen som *föreställd* i det att medlemmarna i en nation lever i en bild av en delad gemenskap trots att de aldrig kommer att träffa eller ens höra talas om alla inom den. Nationen uppfattas även som *begränsad* i det att den har ett geografiskt slut, en gräns till andra nationer, om än elastiska. Slutligen uppfattas den som *suverän* då det innehar den hierarkiska legitimitet guds föreställningar hade innan nationens uppkomst mot slutet av 1700-talet. Sammanfattningsvis definierar Anderson nationen alltså som en föreställd politisk gemenskap som framställs som både begränsad och suverän (1992, s. 21f). Anderson benämner också en nationens kännetecken, en ”gemenskap i anonymitet” i det att medlemmarna konstruerat ett ”vi” i vilket de enskilda individerna inte identifieras (1992, s. 45). Det är häri, menar Anderson, som kraften i den nationella identiteten ligger. Hans teori behandlar nationen och den nationella identiteten som en konstruktion men betonar att gemenskaper inte känns igen för att de är fabricerade utan på just hur de *framställs* (1992, s. 21).

Hylland Eriksen (2007) kopplar ihop nation och nationalism med föreställningen om en gemensam kultur och hänvisningen till ett gemensamt ursprung genom begreppet *ethnicitet*. Antagandet om en gemensam kultur och historia beskrivs som ett sätt att legitimera att en särskild etnisk grupp företräder nationen som en *kulturell enhet* (2007, s. 128f). Föreställningen om gemensamma traditionella symboler, som överförs till en nationell diskurs, stimulerar därtill känslan av kulturell tillhörighet och nationalitet och Hylland Eriksen menar att: ”Nationalismen förtingligar kulturen i den meningen att den gör att människor kan tala om sin kultur som om den vore något konstant” (2007, s. 130). Vidare konstrueras nationella identiteter, enligt Hylland Eriksen, i förhållande till andra som inte tillhör nationen, en ”nationalistisk dikotomisering” (2007, s. 139), som delar upp i tillhörande och utomstående på grundval av medborgarskap (2007, s. 145).

Billig använder sig av begreppet ”banal nationalism” (1995, s. 6) som teoretiskt verktyg för att synliggöra den nationalism som går obemärkt förbi och som reproducerar nationer i lika hög grad som mer synlig nationalism. ”Banal” är inte synonymt med ”harmlös” här, menar Billig, utan är uttryck för nationalism som i lika hög uträkning kan värva medborgare att dö för sitt land som en mer aggressiv nationalism (1995, s. 7). Den mer extroverta nationalismen beskrivs, enligt Billig, som passionerad, irrationellt och farlig och projiceras på ”de andra”, på exempelvis fascistiska och separatistiska grupper, medan rutinmässiga och vardagliga nationalistiska uttryck blir förbisedda. Dessa uttryck är istället banala påminnelser om nationen

som är så vanliga att de inte medvetet registreras som påminnelser och ”vår” nationalism blir därmed osynliggjord (1995, s. 8). Billig utgår från att nationen ständigt görs och att nationalism är en ideologi som medför ett sätt att tänka där man föreställer sig nationer som ”naturliga”, som en naturlig moralisk ordning och därmed en naturlig uppdelning i ”vi” och ”dom” (1995, s. 10).

3.2 Nation, nationalism och svenskhet

Hur fungerar nationen som fenomen och nationalism i Sverige? Här följer en presentation av forskning som uppehåller sig vid den frågan. Samtliga grundar sina antaganden från Andersons definition av nationen som en föreställd gemenskap och en social konstruktion.

I sin studie kring bilden av Sverige och svenskhet undersöker statsvetarna Åse (2009) samt Jansson m.fl. (2007) hur nationen och en nationell identitet görs och upprätthålls. Till sin hjälp använder de bland annat Billigs begrepp ”banal nationalism” (1995) som teoretiskt verktyg för att analysera de vardagliga och till synes självklara praktikerna som reproducerar nation och nationalism. Enligt Åse (2009) är känslor viktigt i nationsskapande. Nationella sportevenemang är ett exempel på sammanhang som kan bidra till känslor av nationell identitet (2009, s. 137). Precis som när en kunglighet dör förväntas man bli för att andra svenskar blir det. Den nationella gemenskapen skapas, enligt Åse, ”genom upplevelsen och förvisningen om att andra *känner*” (2009, s. 137). Häftiga känslouttryck på sportevenemang avviker samtidigt från den icke-nationalistiska svenska självbilden (2009, s. 19). Hon menar, utifrån Billigs resonemang om förbisedd vardaglig nationalism, att den svenska nationella identiteten är dubbelt bortglömd: ”Dels är ’vi’ inte uttalat nationalistiska av ’oss’ och dels är ’vår’ nationella identitet just att ’vi’ inte är nationalistiska” (2009, s. 20).

Tillsammans med Jansson och Wendt diskuterar Åse hur Sverige som nation ofta framställs som en politisk enhet, präglad av gemensamma värden såsom jämlikhet och demokrati men att en reproduktion och konstruktion av nationer samtidigt är starkt kopplade till maktstrukturer, hierarkier och inte minst till kön (2007, s. 241). De menar att nationella gemenskaper och identiteter inte bara handlar om hierarkisering, uteslutning och underordning utåt, i relation till ”de andra” utan även inåt (2007, s. 241). Towns (2002) kommer med liknande resultat vad gäller hierarkisering inom landet vid skapandet av en nationell gemenskap. I sin undersökning visar Towns att det var på 90-talet som jämlikhet mellan könen kom att associeras med ”svensk kultur” (2002, s. 167). Denna självbild blev inkorporerad i bilden av Sverige som en moralisk supermakt och modellstat inom den internationella gemenskapen, jämte bilden av Sverige som

en ”modern” stat, befriad från nationalism och istället styrt av rationalitet (2002, s. 162f). Towns menar att uppkomsten av denna självbild hjälpte till att urskilja Sverige från andra länder men blev samtidigt en central del av den pågående konstruktionen av ”svenskar” visavi ”invandrare”, där invandrare påstås stå utanför den ”svenska kulturen” baserad på ”svenska värderingar” om jämlikhet (2002, s. 161). Med hjälp av Åse, Jansson m.fl. och Towns är syftet att undersöka olika typer av *svenskhet*. Detta ämnar bidra till läroboksforskningen inom ämnet då studien därmed grundar sig på en tydlig statsvetenskaplig teoretisk utgångspunkt.

Även Jansson et al (2013) undersöker olika uttryck för nationalism och studerar ämnet i förhållande till lärande, vilket gör studien intressant i denna uppsats där läroboken ses som en viktig del av undervisning och därmed elevernas lärandeprocess. Genom att studera olika studentgruppers uppfattningar om begreppet ”nation” och en specifik svensk sådan undersöker Jansson m.fl. (2013) uttryck för nationalism. De granskar tre typer av förhållningssätt, som kan ses som olika diskursiva repertoarer vilka återkommer i den samtida diskursen om svenskhet (2013, s. 39). Inom den första repertoaren målas en bild av Sverige upp som en nation som kännetecknas av jämlikhet mellan könen och mellan samhällsklasser. Sverige antas ha passerat en mer primitiv och aggressiv version av nationalism i sin position som en modern nation och beskrivs som icke-nationalistiskt. Samtidigt finns en stark uppfattning om att svenskar trycker undan en ”naturlig” nationalism för att inte bli förknippade med högerextremister som lagt beslag på den svenska flaggan och andra nationella symboler samt att invandrare uppfattas ha en större möjlighet att uttrycka stolthet för sin nationella identitet (2013, s. 39f).

Den andra repertoaren skulle kunna beskrivas som en del av den första, om Sverige som icke-nationalistiskt, och handlar om hur norsk nationalism har en viktig funktion när svensk nationalism ska beskrivas. Samtidigt som man beskriver likheterna mellan Sverige och Norge porträtteras den norska nationalismen som extrovert, barnslig och naiv jämfört med den svenska, exempelvis vid nationaldagsfirande (2013, s. 42).

Den tredje repertoaren behandlar Zlatan som nationell symbol och hur han kopplas till nationen och svenskhet. Här skildras Zlatan som både icke-svensk, till följd av att hans namn, utseende, temperament och beteende positionerar honom som invandrare, men även svensk nationalhjälte i och med sina prestationer som fotbollsspelare (2013, s. 45). Dessa används i sin tur som en spegling av den svenska framgången inom integrationsområdet där Sverige framstår som tolerant, välkomnande, generöst och icke-rasistiskt (2013, s. 44f).

Repertoarerna fungerar, enligt Jansson m.fl. (2013), i de flesta fall som sätt att undvika frågor kring hierarkier och maktrelationer kopplat till nationer (2013, s. 48). De menar att grundantagandet om en svensk icke-nationalism och en essentialistisk syn på nationen

begränsar möjligheten att se hur exkludering och makt kopplas till vardagliga former av nationalism. Problem med nationalism såsom diskriminering och rasism ses istället ofta komma från ”invandrarna” (2013, s. 41).

Åse och Jansson m.fl. behandlar olika uttryck för nationen i en svensk kontext och hur den uppfattas som något naturligt, dels i förhållande till nationalism som ideologi och dels som en föreställning som upprätthålls med hjälp av olika uttrycksmedel och symboler. Jansson m.fl. (2013) diskuterar även förhållningsätt kring nationsbegreppet i förhållande till lärandeprocess, möjlighet till kritiskt tänkande och specifikt till möjligheten att se nationer som en konstruktion, vilket kan förhindra att kopplingar görs mellan nation som fenomen och maktstrukturer och hierarkier. I analysen av läroböcker i denna uppsats är Janssons m.fl. forskning relevant på många sätt. Dels belyser resultaten olika typer av uttryck för en svensk nationell gemenskap och dels sätter studien dessa uttryck i relation till möjligheten till kritiskt tänkande, något som uttryckligen står som ett övergripande mål i Skolverkets *Läroplan för gymnasieskolan* (2011).

3.3 Läroboken

Trots att lärare hämtar material från olika medier för att använda i undervisningen idag har läroboken fortfarande en central plats i den svenska skolan. Lärare och elever använder sig av läroboken som referens (Ammert, 2011, s. 26), och kan därmed ses som ett viktigt material att studera då de inte bara visar på vilken kunskap som anses vara av vikt i relation till de politiskt fattade styrdokumenterna, utan kan även analyseras i sin kapacitet att legitimera olika maktstrukturer samt konstruera olika nationella föreställningar (2011, 33f). Läroboken i sin funktion som värdeöverförare, både politiskt och socialt, är något som denna uppsats kommer att ha som utgångspunkt.

Vad gäller läroboksforskning kopplat till nationella föreställningar bör Spjuts avhandling från 2018 nämnas. Spjut undersöker hur olika föreställda gemenskaper som berör nationell identitet uttrycks i läroböcker i historia, geografi och samhällskunskap. Genom en komparativ metod jämförs läroböcker från Sverige och Finland över ett tidsspänn på 150 år. Studien visar att läroböcker än idag har en roll i konstruktionen av elevers nationella identiteter, även om de nationalistiska narrativen är mer implicita idag. Även Ammert (2008) undersöker läroböcker i historia över tid med fokus på hur ett ”vi” konstrueras och menar på att även in på 90-talet lyfts en kollektivt, europeisk men även nordisk gemenskap fram, ofta i kontrast till ett ”dem”. Denna uppsats kommer till skillnad från Spjut och Ammert uppehålla sig vid samtida samhällskunskapsläroböcker.

Kamalis studie från 2006 undersöker samtida läroböcker i historia och religion och visar hur böckerna reproducerar en föreställning om ett ”dem” underlägsna ett västerländskt europiskt ”vi”. Detta västerländska är något som aldrig definieras utan tas för givet som något underförstått. Böckerna är därtill skrivna uteslutande för en föreställd majoritetssvensk gemenskap, inskrivet i ett ”vi”. Enligt Kamali reproducerar läroböckerna därmed makthierarkier där elever får en snedvriden bild av ett föreställt ”vi” och ”dem” (SOU, s. 93ff). I Lozics studie från 2010 undersöks läroböcker i samhällskunskap och historia i Sverige under perioden 1962–2007. Lozic menar att böckerna även idag konstruerar en ”vi-grupp” och ett dominerande universellt svenskt samhälle med specifikt kulturella normer som beskrivs som kulturellt olika ett ”dem”. Invandrare som grupp beskrivs exempelvis som utanför gemenskapen och som en homogen grupp (2010, s. 312). Även Johansson Harrie analyserar samtida läroböcker i samhällskunskap i relation till rasism, främlingsfientlighet och intolerans och visar på en uppdelning mellan ”svenskar” och ”invandrare” vilket hon menar riskerar att exkludera elever med utländsk bakgrund (2016, s. 5). Johansson Harrie beskriver även att tilltalet i böckerna är riktade mot ett *svenskt* ”vi” som förutsätter en gemensam kultur, språk och traditioner samt uppfattning om rätt och fel (2016, 64). Danielsson Malmros analyserar berättelser om ”svenskhets” i historieläroböcker från 1931–2009 och beskriver hur bilden av vad som är typiskt ”svenskt” varierar mellan olika tidsperioder i förhållande till begrepps om ”etnisk nationalism”, ”nation”, ”jämställdhet”, ”frihet” och ”mångkulturalism”. Till skillnad från dessa tre studier ämnar denna uppsats genom en statsvetenskapligt grundad teori och metod undersöka uttryck för svenskhets, detta för att söka svar på hur svenskhets och uttrycks genom begreppen *nationell gemenskap*, *nationalism* och *banal nationalism* och därmed bidra till forskningsfältet.

Grundin och Sjöstens (2016) examensarbete bör även nämnas där samtida läroböcker i samhällskunskap undersöks utifrån frågeställningen hur svensk tillhörighet och levnadsvillkor konstrueras diskursivt och kommer fram till att svenskhets ofta uppträdde i opposition till exempelvis ”invandrare” och ”de andra” samt att företagande, jämställdhet och produktiva och välutbildade medborgare framställdes som av stor vikt för en svensk diskurs. Metoden i denna uppsats skiljer sig från denna som genom diskursanalys, såsom Spjut (2018), analyserar språkliga uttryck på detaljnivå. I denna uppsats används istället idéanalys för att genom kategoriseringar av uttryck för svenskhets i teman få en mer övergripande blick över materialet.

4. Metod

Denna uppsats syftar till att analysera hur svenskhet och svensk nationell gemenskap uttrycks i läroböcker. Då syftet är att undersöka idéer och budskap som kommer till uttryck i texter, både latenta och explicita, samt jämföra tre böcker är idéanalys en lämplig textanalytisk metod (Bergström & Svärd, 2018, s. 141). I följande avsnitt presenteras idéanalysen som metod samt för- och nackdelar med valet av analysverktyg. Därefter presenteras tillvägagångssättet och till sist de olika teman som använts som analysverktyg.

4.1 Idéanalys

Idéanalysen som metod utgår från några grundläggande utgångspunkter. Först och främst ser man människan som en tolkande varelse som ständigt skapar idéer om världen omkring sig. Samtidigt använder människan språket för att ge mening åt tillvaron och för att kommunicera. Idéerna om världen lämnar vidare materiella spår såsom text, vilket gör empiriska undersökningar möjliga (Bergström & Svärd, 2018, s. 139f). Idéanalys handlar således om att ställa frågor som handlar om att undersöka vilka idéer som uttrycks i texter kopplat till teori och tidigare forskning (Bergström & Svärd, 2018, s. 141).

Vad är det då som ska analyseras? I denna uppsats kommer olika uttryck för en svenskhet och svensk nationell gemenskap betraktas som verklighetsomdömen, som typer av idéer eller antaganden om världen Boréus m.fl. beskriver som både sociala, i det att de förutsätts vara delade av och påverkar människor, samt får reella konsekvenser för samhället (2017, s. 134). Nära till hands ligger även ideologibegreppet: ett brett begrepp som enligt Boréus m.fl. kan definieras som ”en allomfattande politisk doktrin som gör anspråk på att ha monopol på sanningen” och även som ”idéer som placerar individen i ett socialt sammanhang som skapar en känsla av kollektiv tillhörighet” (2017, s. 135). Det är ett ideologibegrepp som handlar om idéer som både verkar och formas informellt och i det dolda (2017, s. 136), som denna uppsats utgår ifrån. Både Anderson (1992) och Hylland Eriksen (2007) definierar nationalism som en typ av ideologi med mål, symboler samt inkludering- och exkluderingsmekanismer. Billig definierar vidare nationalism som ett ideologiskt medvetande, då det är ett sätt att tänka som bygger på en föreställning om att nationer som någonting naturligt (1995, s. 10), och betonar även språkets roll i att rama in ideologiskt medvetande då den måste bli kommunicerad, trodd på och ihågkommen (1995, s. 17).

Den kvalitativa textanalysen lämpar sig bra åt studier som just ämnar undersöka innehåll i text som ligger dolt under ytan, som enbart går att ta fram genom en intensiv läsning och genom

textanalytiska verktyg (Esaiasson, 2017, s. 211). För att systematisera undersökningen har tre teman urskilts utifrån frågeställningen som sedan har använts som en analysram för att sortera och jämföra utsagorna i materialet.

Kategoriseringen i olika teman kan liknas vid att konstruera dimensioner men med skillnaden att det inte handlar om en jämförelse av ytterlighetspositioner hos idéer på en skala (Bergström & Svärd, 2018, s. 153), utan fungerar istället som typer av uttryckssätt som varit mest dominerande i materialet och som i förhållande till varandra kan vara mer eller mindre nära idémässigt men ändå avgränsade gentemot varandra. Denna indelning kan ändock kritiseras utifrån likande grunder som dimensioner då de ställs inför likartad problematik. Här gäller att kategorierna, enligt Bergström & Svärd (2018), ska utformas och formuleras så att det blir tydligt hur de olika uttrycken ska sorteras. Om de inte är tydligt avgränsade från varandra kan det bli problem för reliabiliteten och replikerbarheten då det blir svårt att veta vilket ”fack” olika uttalanden ska sorteras in i. Om kategorierna istället är för snäva kan det vara svårt att veta exakt vilka idéer som kategorin representerar vilket leder till validitetsproblem (2018, s. 156), men om de är för breda får många olika utsagor plats inom kategorierna vilket riskerar ett resultat som inte säger så mycket (2018, s. 168).

Ett problem med kategorier som sedan materialet ska analyseras genom är att det tenderar att styra undersökningens fokus på ett sätt som gör det svårt med ett öppet förhållningssätt och risken finns att man tvingar på texten kategorier alternativt tänjer dem så att de passar in på materialet (2018, s. 166). Detta är givetvis problematiskt vad gäller validitet då man riskerar att inte mäta det man avser mäta (Esaiasson m.fl., 2017, s. 222).

Den kvalitativa textanalysen är ett tolkande arbete och vid dessa ställs forskaren alltid inför problemet med subjektivitet och huruvida den egna tidigare erfarenheten påverkar resultatet (2017, s. 227). Konstruktionen av teman som analysram underlättar en koncentration på forskningsfråga, material och teori i analys- och tolkningsarbetet.

4.2 Tillvägagångsätt och genomförande

I analysarbetets inledande skede gjordes en övergripande genomläsning av textmaterialet för att utifrån frågeställningen välja ut lämpliga avsnitt som aktualiserade läroböckernas olika uttryck för svenskhet och svensk nationell gemenskap (urval av avsnitt presenteras i ”Material”). Därefter lästes detta urval igenom för att utifrån frågeställningen samt teori och tidigare forskning urskilja dominerande teman vad gäller uttryck för svenskhet och svensk nationell gemenskap. Detta kan ses som en operationalisering av teori och tidigare forskning.

Teman preciserades sedan utifrån olika inbördes kännetecken som tillsammans fungerade som en analysram när materialet noggrant lästes igenom ytterligare. Denna gång lästes materialet igenom utifrån varje tema för sig för att undvika att blanda ihop teman och för att sedan lättare kunna jämföra utsagorna mellan böckerna. Detta kodningsarbete gick till så att när ett textavsnitt indikerade uttryck som stämde överens med ett visst tema, markerades detta i texten och när detta arbete var klart fördes dessa exempel över till en tabell. I tabellen gick det sedan att få en överblick över hur förekommande de olika teman var i texterna, hur de framställdes i texterna och skillnaden mellan dem. Eftersom denna uppsats har en kvalitativ ansats var dock inte antal förekommande fall det viktiga utan främst till vilken grad och hur uttrycken presenterades.

Genom hela textanalysen har jag utifrån Esaiassons (2017) rekommendation ständigt rört mig mellan textens olika delar och dess helhet för att inte tappa bort just texternas helhet och kontexten. Därmed kunde jag ställa frågan huruvida tolkningar av fragment var rimliga utifrån textens innehåll i sin helhet (2017, s. 230).

4.3 Teman

Tre teman kunde urskiljas som ringade in uttryck för svenskhet och svensk nationell gemenskap. Dessa presenteras nedan i Tabell.1, och mer utförligt under ”Resultat och analys”.

Tabell 1. Teman

Tema	Uttryckssätt
Svenskhet som mångkultur	Det svenska och det svenska samhället beskrivs som präglad av ”mångkultur”. Detta kommer till uttryck i beskrivningar av svenskhet som egentligen sprungna ur andra kulturer eller en ”mångkultur”, Sverige som ett ”invandrarland” samt en betoning av en internationell gemenskap.
Svenskhet som icke-nationalism	Det svenska och det svenska samhället beskrivs som icke-nationalistiskt i relation till andra länder, grupper och personer. Detta kommer till uttryck i att svensk nationalism antingen inte nämns eller enbart beskrivs i positiva termer.
Svenskhet som en värdegemenskap	Det svenska beskrivs som basera på gemensamma värderingar och åsikter. Detta kommer till uttryck i ett tilltal till läsaren i ”vi svenskar” där personer inom denna grupp förutsätts ha samma värderingar och åsikter om exempelvis jämställdhet.

5. Material

I studien kommer tre läroböcker i samhällskunskap för gymnasiet att analyseras: *Arena 123 – samhällskunskap för gymnasiet* (2011), *Reflex 123. Samhällskunskap för gymnasieskolan* (2017) samt *Forum 123* (2017). Dessa läromedel är utgivna från två olika förlag, de första två av Gleerups Utbildning och den sista Sanoma Utbildning, och två av dem är utgivna 2017 och en 2011. Det är alltså sex års mellan utgivningsåren men samtliga är producerade efter Gy11 med dess specifika riktlinjer för samhällskunskapsämnet. Skillnaden i utgivningsår kan å ena sidan ses som en brist då det kan skilja sig i hur uppdaterade de olika böckerna är men detta kan å andra sidan bli intressant om man tar detta i beaktande i en jämförande analys samt bör tilläggas att *Arena 123* från 2011 fortfarande används i stor utsträckning.

5.1 Urval

Valet av läroböckerna är baserat på diskussioner och samtal med samhällskunskapsdidaktiker, lärarkollegor samt lärarhandledare under min VFU kring vilka böcker som kan anses vara mest förekommande i gymnasieskolan. Båda böckerna kan användas för samtliga kurser i samhällskunskap och det är därmed upp till läraren att välja ut delar som kan användas i sin undervisning. Att materialet sträcker sig till tre läroböcker är på grund av utrymmesskäl och en avvägning har gjorts där en mer noggrann textanalys har prioriterats framför en mer övergripande analys av ett större antal böcker. Samtidigt hade en ännu mer detaljerad analys kunnat genomföras utifrån enbart en bok men därmed hade den jämförande aspekten försvunnit. Materialet om tre böcker är slutligen alltifrån täckande för området och ansatser gällande generaliserbarhet bör därför göras med försiktighet.

Vid en inledande genomgång av materialet blev det efter hand tydligt att det fanns avsnitt i böckerna som var speciellt intressanta för frågeställningen. Dessa avsnitt var ofta placerade i början och handlade om fenomen som kultur, identitet, etnicitet och nationalitet. Min tolkning av dessa inledande avsnitt är att de ska sätta lärobokens prägel på samhällskunskapsämnet. Grundläggande begrepp såsom ”struktur”, ”aktör” och ”makt” förklarades också i dessa avsnitt. I *Forum 123* kan avsnitt ”Kultur” (s. 20–135) betraktas som ett sådant avsnitt. I *Reflex 123* har avsnitt om nationalism både i kapitlet ”Människan, makten och samhället” (s. 70–73), ”Demokrati och diktatur (s. 150-172) valts ut samt avsnittet ”Kulturell globalisering (s. 450) för att, utöver kapitlet ”Individ och identitet” (s. 47–64) täcka in motsvarande ämnen som i *Forum 123*. I *Arena 123* har av samma grunder avsnittet ”Vad är ett samhälle” (s. 9–13) samt ”Individen i samhället” (s. 15–35) valts.

6. Resultat och analys

Vid de inledande genomläsningarna av materialet stod klart att läroböckerna genomgående förhåller sig problematiserande till olika former av kategorisering och generalisering. Det kritiska förhållningssättet till begrepp såsom ”svenskhhet”, ”nation”, ”kultur”, ”etnicitet” och ”tradition” gjorde det till en början svårt att finna dominerade teman vad gäller uttryck för svenskhhet och svensk nationell gemenskap, något som skulle kunna argumenteras för att vara positivt då läroböckerna i hög grad följer läroplanens krav på just ett ”kritiskt förhållningssätt” (Skolverket, 2011). Efter noggrannare genomläsning framträdde dock en bild av Sverige och svenskhhet som läroböckerna förmedlade och inom denna utkristalliserades tre teman. I följande avsnitt presenteras resultatet i textanalysen, varje tema för sig, med hjälp av typiska exempel och relevanta och belysande citat. Varje del kommer att inledas med en kort redogörelse för respektive tema och avslutas med en kommentar utifrån tidigare forskning och teori.

6.1 Svenskhhet som mångkultur

Vid en genomläsning av materialet utifrån frågan hur svenskhhet och svensk nationell gemenskap uttrycks i läroböcker, framgick att det fanns en tendens att beskriva det ”svenska” som präglad av ”mångkultur”. Detta styrks även av narrativ där Sverige beskrivs som ett ”invandrarland”, nu och historiskt sett. Samtidigt beskrivs Sverige som en del av en internationell gemenskap som präglas ett givande och tagande av olika kulturer.

I *Arena 123* beskrivs ett inledande kapitlet: ”kapitlets tyngdpunkt ligger på det svenska samhället och den mångfald som finns där” (s. 15), och man sätter därmed tidigt fasta på ett Sverige som mångkulturellt. Under rubriken ”Den etniska normen” beskriver författarna vidare en historisk utveckling:

För 50 år sedan tänkte man på en till utseendet ljus person som talade svenska utan brytning och hade ett traditionellt svenskt namn. De andra, de som inte uppfyllde normen, de som talade med brytning, hade ett ovanligt namn eller ett mörkare utseende än det traditionellt svenska, betraktades ofta som etniskt annorlunda (*Arena 123*, s. 29).

Författarna fortsätter sedan med sin redogörelse:

Sverige har förändrats. I ungefär 60 år har Sverige varit ett land med mycket större invandring än utvandring. Människor har kommit från hela världen, dels för att arbeta, dels som flyktingar, men också av familjeskäl... (*Arena 123*, s. 29).

Här presenteras en bild av Sverige genom en historisk berättelse där Sverige presenteras som ett ”invandrarland”. Vidare följer en förklaring till att det ”typiskt svenska” utseenden är en etnisk norm som förändras med tiden vilket kan beskrivas som ett exempel på ett genomgående kritiskt förhållningssätt i läroboken. Samtidigt avslutar man stycket med: ”Förmodligen

kommer 'svensk' i ännu mindre utsträckning att associeras till utseende och namn, ungefär som "amerikan" idag inte associeras till utseende eller namn" (*Arena 123*, s. 29). Här beskriver man alltså en förändring i attityd och normer och man refererar till ett USA som i sammanhanget kan tolkas utgöra en "multikulturell" förebild.

I *Forum 123* intar man samma hållning när Sverige ska beskrivas. Här uttrycker man även att det är svårt "att finna en gemensam svensk kultur" och att Sverige alltid varit "ett mångkulturellt samhälle" (s. 85). Denna syn på Sverige går parallellt med ett liknande narrativ som i *Arena 123*, att Sverige har gått till att vara ett invandarmottagande land och "blivit ett alltmer öppet och mångkulturellt samhälle" (s. 107). Detta uttrycks också i till övervägande del positiva ordalag såsom: "Sverige är idag ett *mångkulturellt samhälle*. Här möts kulturer och smälter samman. Dessa *kulturmöten* berikar oss och utvecklar våra sätt att tänka och leva" (s. 110), även om man framhåller "kulturkrockar" som en risk senare i texten.

Det mångkulturella uttrycks vidare i *Forum 123* genom att påpeka att traditioner och sedvänjor som brukar framhållas som "typisk svenska" egentligen härstammar från andra kulturer, man frågar sig exempelvis "hur svenskt är egentligen Luciafirandet?" och fortsätter med att förklara att Lucia är ett sicilianskt helgon, att saffran i lussebullarna kommer från Iran och att jultomten är en blandning mellan en svensk vätte, katolskt sjöfarahelgon och amerikansk reklamfigur:

I själva verket står våra traditioner under ständig påverkan av andra kulturer. Många av våra seder har en kärna som kan vara riktigt gammal som till exempel Valborgsmässoafton och midsommarfirande. Andra traditioner har vi plockat upp för att de passar in i redan kända mönster. Ett exempel är halloween som har många likheter med vår gamla påskkäringstradition. Barn klär ut sig och tigger godis. Och ganska snart blir ju detta en svensk tradition (*Forum 123*, s. 85).

Här framgår dock att en "svensk tradition" ändå existerar, då andra traditioner kan "bli" svenska.

I *Forum 123* framgår också en svensk självbild som genomsyras av att man är med i en global gemenskap. Under rubriken "Det globala samhället" skriver man: "Idag är vi svenskar med och bygger ett *europiskt samhälle* genom vårt medlemskap i den Europeiska Unionen (EU) och kanske också ett *världssamhälle* genom Förenta Nationerna (FN)" (s. 25). Liksom i *Arena 123* målar man upp en bild av att kulturer från andra länder förs in och påverkar och att detta möjliggörs genom globaliseringen som påverkar "våra kulturer": "In strömmar nya idéer, varor och livsstilar – främst från USA och Västeuropa" (s. 33). Att det svenska är uppbyggt av kulturer i plural och att dessa är påverkansbara och "egentligen" inte ursprungligt svenskt är ett genomgående narrativ i *Forum 123*. På detta sätt sammanfattar författarna avsnittet "Att leva i Sverige":

Genom den ökade globaliseringen påverkas den svenska kulturen av andra kulturer. En stor invandring har lett till att över 20 procent av alla svenskar numera har en utländsk bakgrund. Sverige är idag ett mångkulturellt samhälle. Här möts kulturer och smälter samman (*Forum 123*, s. 110).

Om man i *Forum 123* exemplifierar det mångkulturella Sverige med att visa på de internationella till synes "svenska" traditionerna använder man i *Reflex 123* exemplet "Mirela". Berättelsen om Mirela följer med läsaren genom hela kapitlet "Individ och identitet" och kan tolkas vara en exemplifiering av det mångkulturella Sverige.

Jag är svensk, jag är född i Sverige och har svenskt medborgarskap, så min nationalitet är helt klar. Men **etniskt** är jag kosovoalban. Jag är stolt över mitt ursprung, hemma talar vi både svenska och albanska. Nästan varje sommar åker vi och hälsar på släktingar i Kosovo. "Nu kommer svenskarna" säger våra släktingar där nere. Här blir vi ofta kallade albaner (*Reflex 123*, s. 45).

Genom exemplet problematiseras även vad som anses vara "typiskt svenskt": "Det finns exempelvis en grupp föreställningar som gör att svenskar känner sig som just svenskar. Midsommarfirande, jultraditioner och den lilla, röda stugan på landet brukar nämnas som 'typiskt svenskt'" (*Reflex 123*, s. 48), och med Mirela som exempel slås det fast att: "Sverige kan alltså då beskrivas som ett multietniskt och mångkulturellt samhälle" (s. 48).

Under rubriken "Det mångkulturella Sverige" fortsätter detta narrativ där man liksom *Forum 123* framhåller Sveriges förhållande till invandring: "Idag är Sverige ett invandrarland, 16 % av landets 10 miljoner invånare är födda i ett annat land" (s. 48). Genom att använda begreppet "invandrarland" ges en bild av att invandring är en del av Sveriges identitet, någonting landet *är* till skillnad från exempelvis *gör*.

Även i *Reflex 123* framhåller man vikten av globala samarbeten och författaren talar här direkt till läsaren:

Du ingår själv i olika samhällsbildningar. Familjen är ett samhälle i miniatyr. Men de är också en del av ditt lokalsamhälle, din kommun. Samtidigt är du medborgare i samhället Sverige. Du ingår också i ett större sammanhang, världssamfundet (*Reflex 123*, s. 13).

Att läsaren som individ är med i en global gemenskap framhålls här som någonting positivt och man framhåller även en historisk utveckling åt det hållet:

Tidigare var kulturer mer definitiva och gränserna skarpare. Det fanns till exempel svensk kultur, fransk kultur, turkisk kultur. Det var ganska okomplicerat – i olika länder levde man helt enkelt på olika sätt. Man lyssnar på sin musik, tittade på sina tv-program, åt sin mat etc. Idag fungerar inte det synsättet (*Reflex 123*, s. 458).

Detta stycke står under rubriken "Kulturell globalisering" och tillsammans med en bild av det svenska som i grunden mångkulturellt framträder här ett Sverige utan tydliga kulturella gränser mot omvärlden.

I samtliga läroböcker framträder ett tydligt kritiskt förhållningssätt till kategorin "svensk" och "svenskheter" och istället framträder en nationell gemenskap grundad på mångkultur och

snarare en internationell gemenskap. Denna gemenskap kan kopplas till Hylland Eriksens beskrivning av hur nationen och nationalism hör ihop med en föreställning om en gemensam kultur, ett gemensamt ursprung (2007, s. 128f). I läroböckerna framträder en bild av det svenska som mångkulturellt och med en historia av internationella influenser. Samtidigt skrivs ett ”vi” fram i böckerna vid några tillfällen där en icke-specificerad och implicit gemensam kultur ändå framträder. I *Arena 123* framträder exempelvis ett ”vi” som skiljer sig mot andra:

Det finns också vardagskultur som vi inte alltid är så medvetna om. Den består av de vanor och rutiner som vi följer varje dag. Det kan vara hur vi hälsar på andar, vad vi äter till frukost eller hur vi betar oss då vi går in i en butik. Något så vardagligt som att stå i kö är egentligen ganska speciellt. Denna sociala uppfinning saknas helt i många länder (*Arena 123*, s. 32)

Att ”svenskar” står i kö är en föreställning som här beskrivs som en social uppfinning men ändå kan tolkas som ett sätt att urskilja en ”typisk” svensk kultur. Detta sker dock enbart i undantagsfall i läroböckerna som i huvudsak använder ett generiskt ”vi” som verkar inkludera alla människor på jorden.

6.2 Svenskhet som icke-nationalism

Vid en genomläsning av materialet framgick att i de avsnitt som behandlar nationalism framhålls två olika former av nationalism, en positiv och en negativ. Det är i övervägande del den negativa som får utrymme och här tar man upp exempel som nazismen, förintelsen och främlingsfientliga partier. Samtidigt finns en tendens att inte nämna en svensk nationalism alls och när den väl kommer på tal är det i samband med en ”positiv” nationalism.

När nationalism beskrivs i *Reflex 123* följer en redogörelse för nationalismens konsekvenser, bland annat förintelsen och den etniska rensningen i Jugoslavien på 90-talet. Vid sidan av texten finns en bild på flaggviftande människor i Österrike med bildtexten: ”I Europa idag har nationella partier med rötter i nazismen fått viss framgång, som exempelvis nationalkonservativa FPÖ i Österrike. Här demonstrerar anhängare till partiet inför presidentvalet 2016” (s. 47). När nationalism tas upp igen skriver man först: ”I de nationella berättelserna intar fred och internationellt samarbete idag en viktig roll men det är bara en del av verkligheten”, vilken kan beskrivas som en ”positiv” nationalism, för att sedan beskriva en tydligt negativ nationalism där man igen nämner de etniska rensningarna på 40- och 90-talen, men även att ”främlingsfientliga partier växt fram i ett antal länder i Europa under de senaste åren” (s. 72). I ett avsnitt senare visas en bild med flaggviftande människor i Norge med bildtexten:

Firandet av 17e maj, Norges nationaldag, kan ses som ett exempel på en nationalism av fredlig art. Men kan det finnas en farlig sorts nationalism dold i det idylliska firandet? Efter Breiviks

massmord i juli 2011 startade en debatt om vad olika avarter av nationalism kan leda till (*Reflex 123*, s. 86)

Nationalism i en svensk kontext lyser här med sin frånvaro på många ställen. Istället tillskrivs nationalism och nationalistiska uttryck andra länder och historiska händelser. I ytterligare ett stycke om nationalism förklaras att man länge trodde att ”nationalistiska övertoner” var borta men att det har kommit tillbaka i argumenten hos ”mer aggressiva regeringar” i USA, Frankrike, Tyskland, Ryssland, Polen och Ungern. Man avslutad stycket med:

Den här typen av militant nationalism är väldigt annorlunda från den demokratiska nationalism som för Sverige kanske kan förknippas med Kalla Anka på julafton, köttbullar och Lilla Idas sommarvisa. Den typen av nationalism är en följd av och orsak till den samhörighetskänsla som är nödvändig för att ett samhälle ska höra ihop (*Reflex 123*, s. 166).

Denna typ av beskrivning av en ”positiv” nationalism som kopplas till en svensk nationalism framkommer även i *Arena 123*. När nationalismbegreppet ska beskrivas uttrycker man sig såhär:

Nationalism innebär att man håller den egna nationen som mer eller mindre bättre än andra nationer. I en mer välvillig beskrivning handlar nationalism om en kärlek till den egna nationen som inte behöver betyda att man ser ner på andra. Det är viktigt att skilja på rasism och nationalism. En rasist är alltså inte samma sak som en nationalist (*Arena 123*, s. 28).

På samma uppslag har man valt en bild på en fotbollssupporter i en landslagströja på en läktare i ett hav av blått och gult med bildtexten:

Som supporter kan man leva ut sina nationalistiska känslor för det egna landslaget. På läktaren är det också ganska okomplicerat vem som är svensk, dansk eller tysk. Men utanför fotbollsarenan är det inte lika lätt. Då kanske andra har synpunkter på vem och vad man är? (*Arena 123*, s. 29).

Här framkommer dels en syn på nationalism som en naturlig del av människan som man som fotbollssupporter, och inte annars, kan leva ut och dels presenteras en svensk nationalism, när text och bild kopplas ihop, som just en sådan nationalism som kan beskrivas ”välvilligt” som en kärlek till den egna nationen.

I *Forum 123* använder man samma uppdelning om negativ och positiv nationalism. Nationalism beskrivs som ett uttryck för vårt behov av trygghet och identitet som antingen kan leda till att man söker syndabockar om man känner att den invanda tryggheten är hotad, med nazismen som exempel, eller så kan en samhörighetskänsla utvecklas inom ett land som kan vara en positiv kraft då den kan ena olika folkgrupper. Här ges USA och Kanada som exempel på länder med många olika kulturer, en omfattande invandring och som samlat medborgare under denna positiva nationalism (s. 68f). Denna redogörelse skulle visserligen kunna kritiseras då man väljer att inte ta upp negativa aspekter av nationalism i USA och Kanada men i resten av avsnittet går man exempelvis in på rasism i den svenska historia med det rasbiologiska

institutet på 30-talet som exempel (s. 69f). Utgångspunkten i avsnittet är alltså till övervägande del problematiserande av nationalism.

Läroböckerna har, som tidigare nämnts, en övergripande kritisk hållning till kategoriseringar och konstruktioner av typen ”vi” och ”dom”. Dock kan böckernas framställning av nationalismbegreppet visa på en svensk nationalism respektive en negativ nationalism som ”andra” länder har eller som fanns i ett ”förr”. Detta kan kopplas till Billigs teori om ”banal nationalism” som går ut på att man tillskriver en aggressiv nationalism på andra och på det sättet osynliggör en ”egen” nationalism (1995, s. 8). Därtill menar Billig att den nationalism som är mindre extrovert och istället kan gå obemärkt förbi kan vara lika reproducerande av nationella värden som mer extrovert nationalism (1995, s. 7). Precis som i undersökningen av Jansson m.fl. (2013) använder sig läroboksförfattarna av Norge som ett exempel på nationalism som är öppen och även om de inte sker en explicit jämförelse är utelämnandet av svenska nationalistiska uttryck talande. Inom detta tema är det som sägs lika viktigt som det som inte sägs i texten.

6.3 Svenskhet som en värdegemenskap

Ett tema som framträdde vid genomläsningen av materialet var en tendens att framställa en svenskhet baserad på gemensamma värden, framför allt om jämlikhet. Detta tema är inte lika framträdande som en svenskhet som kännetecknas av mångkulturalitet och man är ofta angelägen i samtliga läroböcker att poängtera misslyckanden i jämställdhetsarbetet i Sverige. Dock är det inom denna tematik som författarna använder sig av ett ”vi svenskar” i sitt tilltal vilket i allmänhet är ytterst sällsynt i läroböckerna. I relation till att författarna avstått från att beskriva en ”typisk” svensk kultur eller kulturyttringar eller en ”typisk” svenskhet utan att problematisera den grundligt är det här, kring värderingar, som en mer generaliserande bild har fått ta plats.

I *Arena 123* framhålls rörligheten i det svenska klasssystemet samt att skillnader mellan klasser inte är lika påtagligt som för femtio år sedan: ”Kanske är detta typiskt för ett samhälle som det svenska” (s. 24). Här talar man inte om en svenskhet men om något typiskt för Sverige som samhälle. Angående könsuppdelning använder man samma ordalag: ”Inom kategorin kön har ’man’ länge varit normen och är så fortfarande, även om det inte längre är lite påtagligt i ett land som Sverige...” (s. 25). Vad som menas med denna ”typ” av land är inte tydligt specificerat men man kan anta att författarna menar ett jämställt land. Stycket avslutas dock med att det

fortfarande finns skillnader, något som förekommer ofta i läroböckerna när frågor som rör jämlikhet i Sverige omnämns.

I både *Forum 123* och *Arena 123* framhålls att svenskar sticker ut jämfört med andra länder vad gäller värderingar och refererar till *World Value Survey* (redovisad i ”kulturkarta” i läroböckerna). I *Arena 123* skriver författarna följande: ”Notera att Sverige har en extrem position – religion och traditionella värden spelar liten roll och möjligheten att självförverkliga sig är viktigt” (s. 30) och i *Forum 123* används ”vi svenskar” i tilltal när ämnet tas upp:

Allra högst upp i det högre hörnet på kulturkartan ligger Sverige – ”världens modernaste land”. Vi svenskar har egentligen rätt extrema värderingar – åtminstone om vi jämför oss med de flesta länder. I inget annat land betonar människor så mycket värdet av individuell frihet och personlig utveckling. När det gäller värderingar är Sverige inte ”landet lagom” – snarare väldigt extremt och annorlunda (*Forum 123*, s. 86).

Här handlar det om värderingar som generaliseras till alla ”svenskar” och som något som skiljer ”oss” från andra länder. Detta förekommer även när författarna i *Forum 123* skriver om jämlikhet:

En fråga där vi svenskar sticker ut är jämställdhet. Det handlar om allt från synen på kvinnliga chefer till om män och kvinnor ska ha samma rättigheter och möjligheter. Vi skiljer oss också när det gäller vår tro på vetenskap och att vi anser att religion tillhör privatlivet. Vi är också positiva till att våra barn ska lära sig tänka självständigt och vara kritiska till etablerade sanningar i andra länder kan det vara precis tvärtom. Där är det auktoritetstro och lydnad som gäller (*Forum 123*, s. 86).

Här presenteras en bild av ”det svenska” som kännetecknas av liknande värderingar och trosföreställningar. Dessa kan tolkas vara presenterade med en tydligt positiv hållning, där de som inte ingår i ”vi”, i andra länder, inte delar denna värdegemenskap. I ett avsnitt angående debatten huruvida rasistiska organisationer bör förbjudas förklarar den svenska hållningen på detta vis:

I Sverige anser vi att organisationsfriheten är lika viktig som yttrande- och tryckfriheten. Ingen ska i förväg förbjudas att tala, skriva eller bilda vilken organisation som helst. Däremot kan vi efteråt ställas till ansvar för de åsikter vi uttrycker, ifall dessa bryter mot lagen, till exempel uttalar rasistisk propaganda. Vi skiljer alltså på tankar och handlingar (*Forum 123*, s 105).

I stycket uttrycker således författarna en föreställning om en åsiktsgemenskap. I den sista meningen hade man kunnat tolka som att detta ”vi” skulle kunna referera till ”rättsstaten Sverige”, att det svenska lagsystemet är byggt och praktiseras kring dessa paradigmen, men detta framgår inte i texten och ett generiskt ”vi svenskar” framträder.

Vidare framhåller författarna vid upprepade tillfällen att Sverige kommit bland det längsta i världen inom jämställdhet men framhåller samtidigt de brister som finns inom detta område, vilket sker i samtliga läroböckerna.

Sammanfattningsvis framställs inom detta tema ett svenskt ”vi” med en tydlig värde- och åsiktsgemenskap. Detta är tydligast förekommande i *Forum 123* samt även i *Arena 123* men då presenterat som särskiljande för *samhället Sverige*. I *Reflex 123* kunde nästan inga exempel på detta tema urskiljas förutom vid ett enstaka tillfälle där man förklarar ”nationalitet” som fenomen:

Ibland kan man höra enkla, beskrivande föreställningar om hur olika nationaliteter är. Skottar är snåla. Danskar dricker öl och är gemytliga. Tyskar är ordningsamma och flitiga. Idag finns väl ingen som tar dessa färdiga talesätt, **stereotyper**, på allvar (*Reflex 123*, s. 46f).

Stycket kan tolkas ha en normativ ton som både beskriver hur man i Sverige förhåller sig till sådana stereotyper, men även att det är denna hållning som är att föredra. Att detta är det enda stället i läroboken som hittades i analysen av detta tema tål dock att upprepas.

Både Jansson (2007) samt Towns (2002) framhåller hur den svenska självbilden kännetecknas av att man ser Sverige som ett föregångsland inom jämställdhet och att man ser detta som en del av den ”svenska” kulturen. Läroböckernas tilltal är ytterst sällan normativt i den mening att författarna riktar sig mot ett ”vi” som förutsätts vara lika. Hållningen är istället genomgående problematiserande vad gäller kategoriseringar och generaliseringar. Inom detta tema, om en svensk gemenskap som cirkulerar kring en föreställning om gemensamma värden och åsikter riktar sig dock läroböckerna till ”vi svenskar”. Liksom i Johansson Harries (2016) läroboksstudie är tilltalet i böckerna riktade mot ett *svenskt* ”vi” och skulle på samma vis kunna riskera att verka exkluderande, men här till de elever som inte känner igen sig i antingen kategoriseringen ”vi svenskar” eller med de värderingar och åsikter som detta ”vi” förutsätts dela.

Förutom tilltal handlar det även om vad man väljer att lyfta fram som speciellt med Sverige i förhållande till andra länder och här är ”jämställdhetslandet Sverige” ett utmärkande narrativ, även om läroböckerna är noga med att påpeka att jämställdheten i Sverige har många problem.

7. Diskussion och slutsats

Som framgår i resultat- och analysredovisningen framträder tre teman vad gäller hur svenskhet och en svensk nationell gemenskap uttrycks i läroböckerna i ett annars genomgående kritiskt förhållningssätt. De tre teman som påvisats förekommer i mer eller mindre grad i de olika läroböckerna, tema 1. om en svenskhet som mångkultur, är mest förekommande och uppträder på olika sätt i böckerna, tema 2 kan sägas präglas av en icke-synlighet i läroböckerna där det som inte skrivs ut, en svensk nationalism, är av vikt. Tema 3, om en svenskhet baserad på en värdegemenskap, är inte lika förekommande, och nästan inte alls i *Reflex 123*. Detta tema kan dock argumenteras för att sticka ut mest från det annars genomgående kritiska förhållningssättet och kan därmed eventuellt utgöra det mest intressanta resultatet. Vad gäller en skillnad mellan böckerna som kan kopplas till skillnader i utgivningsår mellan å ena sidan *Forum 123* (2017) och *Reflex* (2017) och å andra sidan *Arena 123* (2011) kunde inga tydliga resultat hittas. Här kan en brist vad gäller uppsatsens metod och urval uppmärksammas: för att dra någon slutsats kring detta skulle ett större material behövs analyseras. Brist på utrymme är en förklaring men materialet hade därmed lika gärna kunnat bestå av tre böcker utan märkbar skillnad i utgivningsår.

De teman som påträffats kan betraktas som uttryck för en gemensam diskurs som just rör sig kring en problematisering av begrepp såsom ”nation”, ”svenskhet”, ”kultur”, ”etnicitet” och ”tradition” och ett kritiskt förhållningssätt till generaliseringar av grupper och individer. En bild av Sverige framträder som ”bortom” dessa kategoriseringar, en svensk kultur som kännetecknas av mångkultur, rationalitet, modernitet och internationalitet med ett narrativ om en kultur i ständig förändring. Det som består är dock gemensamma värden om jämlikhet, demokrati, öppenhet och individuell frihet. Genom dessa värden konstrueras en nationell svensk gemenskap i läroböckerna som i sin ”mångkultur” framstår som en ”kulturell enhet”, såsom Hylland Eriksen definierar nationens koppling mellan etnicitet och nation (2007, s. 128). Denna mångkultur presenteras även i läroböckerna med ett narrativ om en utveckling i svensk historia som lett till denna öppenhet inför andra kulturer och som något självklart eftersträvansvärt. Detta skulle kunna tolkas som ett uttryck för en determinism för ”ett land som Sverige”, som också utmärks av att inneha en särställning moraliskt gentemot andra länder vad gäller jämställdhet. I sin särställning som ett modernt och öppet land, utan en särpräglad ”svensk” kultur och traditioner, framställs nationalism därtill, när den utförs i Sverige, som

något positivt, något som är bra för samanhållning och demokrati. Den ”farliga” nationalismen, i Billigs termer, projiceras på andra länder, kulturer och tider.

Framställningen av en svenskhet baserad på mångkultur, jämlika och demokratiska värderingar och icke-nationalism kan tolkas som en diskurs inom en större läroboksdiskurs inom samhällskunskapsämnet, även om materialet i undersökningen är alltför litet för att dra några generella slutsatser om den svenska läroboken i allmänhet. Det är heller inte säkert hur denna diskurs påverkar den faktiska undervisningen. Även om läraren kan utforma undervisningen utefter läroboken, och därmed även får hjälp med att tolka läroplanen, kan läraren kompensera för det den anser vara brister i lärobokens innehåll.

De slutsatser som kan dras är dock att det ”vi” som tenderar att konstrueras i läroböckerna, kring ”vi svenskar” samt den automatiska exkluderingen av ”de andra” kan verka exkluderande för elever som antingen inte känner sin inkluderande i detta ”vi” eller i den värdegemenskapen som framställs som del av den svenska kulturen. Risken är att den nationella gemenskapen som konstrueras i böckerna, i enlighet med resonemang hos Jansson m.fl. (2007), inte bara sker på bekostnad av en hierarkisering utåt gentemot andra länder, utan även inåt, mot grupper och elever som inte identifierar sig själva som del i den svenska gemenskapen och som märks som underordnade den ”svenska” kulturen.

Uppdelningen i ett ”vi” och ett ”dem” återkommer i tidigare studier om läromedel. Kamali (2006), Lozic (2010) samt Harrie (2016) visar att läroböcker ofta är skrivna till en föreställd majoritetssvensk gemenskap, vilket kan exkludera elever och framför allt elever med utländsk bakgrund. Danielsson Malmros (2012) visar även att jämställdhet och mångkultur över tid kommit att vara kännetecknande för det som är ”typiskt” svenskt. Denna uppsats resultat kan därmed bekräfta dessa studier och även visa hur de olika typerna av svenskhet som framställs i läroböckerna kan inordnas i en diskurs om kritiskt tänkande och tillsammans utgöra uttryck för en svensk nationalism och fungera exkluderade.

Genom att, i läroböckerna i dennas studie, framställa svenskhet och en svensk nationell gemenskap som en konstant som hålls upp mot andra länder, även om den kännetecknas av mångkultur, och en utveckling som deterministisk, skulle även kunna försvåra möjligheten för elever att tänka kritiskt kring nationsbegreppet. Enligt Jansson m.fl. kan grundantagandet om en svensk icke-nationalism och en essentialistisk syn på nationen begränsa möjligheterna att se hur exkludering och makt kopplas till vardagliga former av nationalism i Sverige (2013, s. 41). Detta skulle givetvis vara problematiskt för undervisning som ska ge elever möjligheten att ha ett ”kritiskt förhållningssätt” (Skolverket, 2011).

Att läroböckerna trots allt ändå i övervägande del kännetecknas av en problematiserande hållning kan inte nog understrykas. Likväl kan det vara i egenskap av konsekvent problematiserande som de olika teman kan samverka och i värsta fall fungera såsom negligerande eller döljande av en svensk nationalism, ”farlig” eller ”banal”, som di facto kan existera. Om man konsekvent problematiserar kultur- och nationalitetsbegreppen och kategorier och beskriver en svensk kultur som icke-existerande och istället som en ”neutral” mångkultur och samtidigt undviker att nämna en svensk nationalism finns en risk att man skyfflar problemet under mattan. Därigenom döljer man verkliga motsättningar som kan finnas i en svensk nationalism trots en konstruktivistisk och problematiserande hållning. Konflikter som har med hierarkier och maktstrukturer att göra döljs samt inkludering- och exkluderingsmekanismer som ligger till grund för den nationella gemenskapen och istället upprätthålls status quo.

8. Vidare forskning och lärarprofessionen

Som denna studie, samt tidigare forskning, visat konstrueras svenskhet i förhållande till grupper som framställs som ”de andra” i relation till ett ”vi” vilket kan verka exkluderande för elever och i värsta fall upprätthålla exkluderande maktstrukturer. Samhällskunskapsundervisningen kan här ses som ett tillfälle att medvetandegöra denna problematik och de mekanismer som kan ses ligga bakom. Lärarens medvetenhet kring ämnet spelar givetvis en viktig roll i både valet av läroboksmaterial samt i mötet av frågor och diskussioner som kan uppstå i klassrummet med eleverna. Genomarbetade och medvetna val av läroboksmaterial kan dock kräva tid som för lärare är dyrbar. Förslagsvis skulle en granskning, tillsammans med eleverna, av läroboken vara ett smidigt alternativ när frågor som rör identitet och svenskhet ska diskuteras.

För vidare studier skulle en undersökning som fokuserar på hur lärarna *använder* läroböcker när de pratar om dessa frågor vara intressant. Vidare skulle liknande undersökning som Janson m.fl. (2013) utför, fastän på gymnasieelever istället för studenter, kunna var upplysande i hur dels elever föreställer sig svenskhet och dels hur man inom skolan gör för att uppmuntra ett kritiskt förhållningssätt till nationsbegreppet.

För att skapa en större generaliserbarhet hade fler läroböcker behövts analyseras i denna studie, något av utrymmesskäl inte var genomförbart. Intressant vore även att i vidare studier jämföra läroböcker över tid, förslagsvis före- och efter Gy11, för att undersöka hur förändring över av läroplan, och därmed eventuellt politiska strömningar, kan ha påverkat läroböckerna.

9. Referenser

- Ammert, Niklas (2008). *Det osamtidigas samtidighet. Historiemedvetande i svenska historieläroböcker under hundra år*. Diss. Lund: Historiska institutionen Lunds universitet
- Ammert, Niklas (2011). ”Om läroböcker och studiet av dem”. I Niklas Ammert (red) *Att spegla världen: läromedelsstudier i teori och praktik*. (1. uppl.) (s. 25–42) Lund: -Studentlitteratur
- Anderson, Benedict (1992). *Den föreställda gemenskapen: reflexioner kring nationalismens ursprung och spridning*. Göteborg: Daidalos.
- Billig, Michael (1995). *Banal Nationalism*. London: SAGE
- Bergström, Göran; Svärd, Per-Anders (2018). ”Idé- och ideologianalys” i Boréus, Kristina, Bergström, Göran (red.). *Textens mening och makt. Metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*. (s. 133–178). Lund: Studentlitteratur
- Danielsson Malmros, Ingmarie (2012). *Det var en gång ett land: berättelser om svenskhet i historieläroböcker och elevers föreställningsvärldar*. Diss. Lund: Lunds universitet, 2012.
- Esaiasson, Peter; Gilljam, Mikael; Oscarsson, Henrik; Towns, Ann; Wängnerud, Lena. (2017). *Metodpraktikan. Konsten att studera samhälle, individ och marknad*. 5 uppl. Stockholm: Norstedts Juridik AB.
- Grundin, Torgny; Sjösten, Niklas (2016) ”Svenskhet i läromedel – en diskursanalys” (Examensarbete). Uppsalas: Institutionen för pedagogik, didaktik och utbildningsstudier, Uppsala universitet. Hämtad 2019-04-02 från <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1052219/FULLTEXT01.pdf>
- Harrie, Anna Johnsson (2016). *En granskning av läroböcker i samhällskunskap och historia för åk 7-9 med fokus på rasism, främlingsfientlighet och intolerans*. Stockholm: Forum för levande historia
- Hylland Eriksen, Thomas (2007). *Etnicitet och nationalism*. Nora: Nya Doxa
- Jansson, Maria; Wendt, Maria; Åse, Cecilia (2013) ”Common-Sense Notions of ‘Nation’: A Challenge for Teaching”, *Journal of Political Science Education*, 9:1, pp. 34–51

Jansson, Maria, Wendt, Maria & Åse, Cecilia (2007) ”Kön och nation i vardag och vetenskap [Gender and nation in everyday life and science]”, *Statsvetenskaplig Tidskrift*, 109(3), pp. 241–258.

Kamali, Masoud (2006) ”Skolböcker och kognitiv andrafiering” i Sawyer, Lena & Masoud Kamali (red.). *Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering Utbildningens dilemma: demokratiska ideal och andrafierande praxis: rapport.* (s. 47–102). Stockholm: Fritze

Lozic, Vanja (2010). *I historiekansons skugga: historieämne och identifikationsformering i 2000-talets mångkulturella samhälle.* Diss. Lund: Lunds universitet. Malmö

Skolverket (2011). *Läroplan för gymnasieskolan, ”Övergripande mål och riktlinjer”*, Hämtad 2019-04-17 från <https://www.skolverket.se/undervisning/gymnasieskolan/laroplan-program-och-amnen-i-gymnasieskolan/laroplan-gy11-for-gymnasieskolan>

Smith, Anthony D. (1994) ”The Rise of Nations” i Hutchinson, John & Smith, Anthony D (red.). *Nationalism.* (s. 147–154). Oxford: Oxford University Press.

Spjut, Lina (2018), *Att (ut)bilda ett folk. Nationell och etnisk gemenskap i Sverige och Finlands svenskspråkiga läroböcker för folk- och grundskolan åren 1866-2016.* Örebro universitet.

Towns, Anne. (2002). ”Paradoxes of (In)Equality: Something is Rotten in the Gender Equal State of Sweden”. *Cooperation and Conflict* 37(2): 157–179.

Åse, Cecilia (2009) *Monarkins makt: nationell gemenskap i svensk demokrati.* Falun: Ordfront.

Läroböckerna:

Almgren, Hans; Höjelid, Stefan; Nilsson, Erik; Furevik, Anna (2017). *Reflex 123. Samhällskunskap för gymnasieskolan.* Malmö: Gleerups Utbildning AB.

Brolin, Krister. & Nohagen, Lars. (2017). *Forum – Samhällskunskap 123.* Stockholm: Sanoma Utbildning.

Karlsson, Lars-Olof. (2011). *Arena 123 – Samhällskunskap för gymnasiet.* Malmö: Gleerups Utbildnings AB.